

15 jaar oorlog, vrede ... en dan weer oorlog

Rik Coolsaet

De tijden zijn wel heel erg veranderd sedert de Louis Paul Boonkring in maart 1985 gezellig tafelde met Nic Bal en Maurits Coppieters. Uitgerekend die maand werden nieuwe Amerikaanse kernwapens in België geplaatst en kwam Mikhail Gorbatsjov aan de macht in de Sovjetunie. Drie jaar later waren de raketten verdwenen en nog eens drie jaar later was Gorbatsjov gevolgd. De wereld was gekanteld. De bipolariteit was geschiedenis en de Koude Oorlog een snel vervagende herinnering.

De verwachtingen waren hooggespannen in die dagen. De toenmalige Amerikaanse president George Bush voorspelde een 'Nieuwe Wereldorde'. Hij verwees daarmee naar een wereld, zoals ook de architecten van de Verenigde Naties in 1945 tot stand hadden willen brengen, waar niet het machtsvenwicht, maar het internationale recht zou heersen. Er werd gesproken over een 'vredesdividend', waardoor militaire uitgaven zouden verminderen en meer geld naar de Derde Wereld zou vloeien. Welvaart voor iedereen in een wereld zonder oorlogen leek tien jaar geleden eindelijk binnen handbereik.

Vandaag echter is de horizon verduisterd. Bij het einde van de Koude Oorlog geloofden velen in de maakbaarheid van onze samenleving, nationaal en internationaal. Vandaag is dat geloof verdwenen.

Meer dan 60 jaar geleden beschreef de Britse historicus Edward Carr in een magistrale synthese over het interbellum het langzame verglijden van de verwachtingen gekoesterd bij het einde van de eerste wereldoorlog tot de krach van Wall Street en de Depressie van de jaren dertig met deze woorden: van een utopie zonder oog voor de realiteit is de wereld overgegaan naar een realiteit zonder sprankeltje utopie.

Er zijn geen betere woorden te vinden om de evolutie van de afgelopen vijftien jaar te beschrijven, van het moment dat een einde kwam aan de Koude Oorlog tot de dag van vandaag, waarin alleen militaire macht opnieuw centraal staat – de dag van vandaag die trouwens een echt kruispunt betekent voor de wereldpolitiek, omdat het in essentie een botsing betekent van twee toekomstperspectieven: een nieuwe imperiale orde, gebouwd op de Amerikaanse militaire macht, met de Europeanen als junior partners met chequeboek – of een multilaterale wereldorde waarin een reeks grote mogendheden zich constructief opstellen als hoeders over het internationale systeem.

We gaan de afgelopen 15 jaar 'lezen' om er opnieuw greep op te krijgen. Want wie begrijpt, kan ingrijpen. Wie tegen de feiten gewoon aankijkt, is gedoemd mee te dobberen.

De euforie van de jaren 90

De feiten leken de verwachtingen gelijk te geven. Vele smeulende conflicten raakten ineens opgelost, met Zuid-Afrika en het Midden-Oosten als onbetwiste hoogtepunten. De Golfoorlog speelde, opvallend genoeg, een sleutelmoment in het tot stand komen van de Nieuwe Wereldorde. Toen begin augustus 1990 Irak buurland Koeweit binnenviel, reageerde de internationale gemeenschap onmiddellijk. Het grootste deel van de internationale gemeenschap deelde dezelfde visie op het Golfconflict: indien Saddam ongestraft bleef zou dit verkeerde normen opleveren voor de post-Koude Oorlog wereldorde opleveren, namelijk een vrijgeleide voor *would-be* dictators.

Precies om dit te vermijden, beschouwden nagenoeg alle regeringen dit als de eerste test van de post-Koude Oorlog wereldorde met de Verenigde Naties in een centrale rol. De Verenigde Naties werden gezien als de enige instantie die tot het gebruik van geweld mocht beslissen om tot de oplossing van een conflict te komen, zoals voorzien in het Handvest. Het internationaal recht - waarvoor de Verenigde Naties symbool stonden - zou de nieuwe stabiliserende factor worden, nu de stabiliteit als gevolg van bipolariteit en confrontatie verdwenen was.

Naast collectieve veiligheid leken de Verenigde Naties ook een centrale instelling te gaan worden voor het beheer van transnationale, grensoverschrijdende problemen (“problemen zonder paspoort”) van sociale en economische aard, wat herinnerde aan de oorspronkelijke tweede opdracht van de wereldorganisatie. Een snelle opeenvolging van mondiale conferenties zag het licht: over leefmilieu en ontwikkeling, mensenrechten, bevolking, sociale ontwikkeling, vrouwen. Deze vormden te zamen de blauwdruk van een ambitieuze globale agenda, in sommige gevallen gebaseerd op juridisch bindende conventies en regelmatige toetsingsconferenties. Het gaf de indruk dat er in de internationale gemeenschap een sterke conceptuele basis bestond om aan de Verenigde Naties een centrale rol te laten spelen in het beheer van deze grensoverschrijdende agenda, omdat - zo oordeelde men - de besproken problemen een omvang hadden genomen die het vermogen van elk van de lidstaten afzonderlijk om ze daadwerkelijk op te vangen, overstegen.

‘Welvaart voor iedereen’ werd vervolgens versterkt door de beloften die de mondialisering leek in te houden. Medewerkers van het McKinseybureau schreven in september 1997 dat de wereld aan de vooravond stond van een 50-jaar durende transformatie van de wereldeconomie, een overgang van een reeks lokale industrieën naar een systeem van geïntegreerde globale markten. Er zouden krachten aan het werk zijn in de wereldeconomie die barrières tussen nationale grenzen gingen neerhalen. De *boom* op de kapitaalmarkten, de dotcom-revolutie, de ‘nieuwe economie’: het droeg allemaal toe bij tot het geloof dat de ‘oude’ economische wetten definitief tot het verleden behoorden en dat de sky de limit was.

De dragende pijlers van de euforie: ‘welvaart voor iedereen’ in ‘een wereld zonder oorlog’, dit alles gestoeld op een sterk geloof in de maakbaarheid van de samenleving.

De ontuchtering

De terroristische aanslagen van 11 september 2001 betekenen in de ogen van sommigen het einde van de ‘post-Koude Oorlog’. In werkelijkheid had de ontuchtering reeds vroeger ingezet.

In loop van jaren 90 was de hoop op een betere wereld geleidelijk aan gaan verbleken. In de loop van dat decennium stapelden zich een reeks ontwikkelingen op die aanvankelijk geïsoleerde gebeurtenissen leken te zijn, niet conform aan de algemene positieve ontwikkeling in de internationale relaties, maar die geleidelijk aan de voorspelde ‘nieuwe wereldorde’ deden verzanden in een ‘wereldwanorde’:

Het was begonnen bij het opnieuw opduiken van een gewelddadig nationalisme, dat vooral virulent bleek te zijn bij etnische groepen die niet over een staat beschikten, in de eerste plaats in Joegoslavië vanaf 1991, maar ook in de Sovjetunie. Vervolgens was er de toename, na enkele jaren van evidente afname, van militaire conflicten tussen staten. In Europa was er de oorlog rond Kosovo en blijft het erg onrustig aan de rand van Rusland. In Latijns-Amerika wilden Peru en Ecuador een oud grensgeschil opnieuw met de wapens beslechten. In Afrika, tussen Ethiopië en Eritrea, Cameroen en Nigeria en rond Congo en Soedan. In Azië leidde Kasjmier tot een oorlog tussen Pakistan en India, die verder is blijven sluimeren en af en toe dreigt op te flakkeren. Elders op dat continent bleek het watrouwen erg diep te zitten: China en Taiwan, Japan en Noord-Korea, spanningen rond de Zuid-Chinese Zee, het Midden-Oosten met het happerend (en in oktober 2000 opgeschorte) vredesproces tussen Palestijnen en Israëli’s. Ook bleek de VN uiteindelijk toch niet in staat te zijn om conflicten op te lossen: Somalië (1993), Joegoslavië (vanaf eind 1990) en, vooral, de volkenmoord in Rwanda (1994) – wat vraagtekens plaatste met de doeltreffendheid van de interventie van de internationale gemeenschap in interne conflicten. Ten slotte was er 11 september, Afghanistan en tenslotte Irak. De internationale politiek verruwde opnieuw. Nationale veiligheid, militaire macht en unilateralisme prijken opnieuw op de dagelijkse agenda.

Parallel hieraan erodeerde ook de economische pijler snel. Na de loskoppeling van de Thaise *baht* van de dollar in de zomer van 1997 verspreidden de economische en financiële onzekerheid en instabiliteit

zich in 1997-1998 vanuit Thailand in de vorm van een cascade van monetaire en economische crises over een groot deel van de wereld (Azië, Latijns-Amerika en Rusland) verspreidde en die aanvankelijk door geen enkele staat of door geen enkele internationale organisatie beheerst leek te kunnen worden.

Na de beurseuforie van de tweede helft van de jaren negentig barstte de dotcom-zeepbel in de lente van 2000 brutaal open, als gevolg van de spectaculaire koersdaling van de Nasdaq. Aanvankelijk werd er weinig aandacht aan besteed, maar vanaf de herfst werd duidelijk dat de krach van de technologie aandelen steeds meer en grotere bedrijven in moeilijkheden had gebracht en een belangrijk element was in een algemene economische groeivertraging die vanaf de lente van 2001 zelfs tot een (kortstondige) recessie leidde in de Verenigde Staten. Daar bovenop kwam dan nog aan het licht dat grote gereputeerde bedrijven, zoals het energiebedrijf Enron, het de afgelopen jaren niet zo nauw hadden genomen met hun interne boekhouding en hun bedrijfscijfers hadden vervalst

En, ten slotte, in plaats van welvaart voor iedereen bleek de inkomenskloof tussen de armsten en de rijksten in de wereld nog steeds toe te nemen. Zowel in als tussen staten bleek de mondialisering geen wondermiddel voor een systematische welvaartverhoging.

Begonnen in een atmosfeer van euforie – een wereld zonder oorlog en met groeiende welvaart voor iedereen – mondde de post-bipolaire wereldorde op tien jaar tijd uit in haar spiegelbeeld. Een internationale opiniepeiling, eind 2002, vertolkte het gewijzigde klimaat. Velen op alle continenten bleken van oordeel dat hun kinderen het in de toekomst minder goed zouden hebben dan zichzelf.

Het gevoel van verruwing van de politiek kwam zowel internationaal als nationaal tot uiting. In zowat heel Europa heeft populistisch- en uiterst-rechts zich in de politiek genesteld, met de vrees voor een ongecontroleerde migratiestroom als bindteken. In Nederland bespeelde Pim Fortuyn met verve het Nederland-is-vol-gevoel, om vervolgens in koelen bloede afgemaakt te worden. Asielzoekers buiten houden is de nieuwe mantra en de binnenlandse veiligheid het overheersende discours. Wij tegen zij, ook hier.

Tezelfdertijd waren er evenwel ook tekenen van verzet: van de andere-mondialiseringsbeweging tot de wereldwijd protesten tegen de oorlog in Irak.

De wereldorde van morgen

Als de jaren negentig een transitie waren, dan betekent dat zij een (chaotisch aandoende) overgang vormen van de voorbije wereldorde naar een nieuwe wereldorde. De krijtlijnen van die nieuwe wereldorde beginnen zich pas nu wat duidelijker af te tekenen. Duidelijker geformuleerd: pas nu is het mogelijk werd het voor het eerst mogelijk om de essentie te ontwaren die de nieuwe wereldorde-voorlopig-zonder-naam zal kneden.

Die essentie is de botsing tussen twee soorten spelregels: stabiliteit op basis van een Pax Americana: stabiliteit, of stabiliteit op basis van multilaterale spelregels, die voortvloeien uit een gedeelde verantwoordelijkheid van de huidige grote mogendheden, met inachtnaam van de belangen van de meerderheid in de internationale gemeenschap.

Eind 1990 reeds had een Amerikaans columnist van neoconservatieve origine – een ideologische stroming die pas jaren later naar waarde zou geschat worden – geponeerd dat na het wegvallen van de bipolariteit er slechts één grootmacht overbleef om een stabiliserende rol te spelen in de wereld: de Verenigde Staten. Tegen 1997-1998 is die stelling wijdverspreid geraakt in de pers- en politieke commentaren, eerst onder Clinton toen men het in Washington nog zedig had over ‘*benevolent hegemony*’, nadien onder George W. Bush omgedoopt tot Pax Americana, zonder negatieve bijklank.

Zulk een wereldorde kan niets anders dan leiden tot mondiale anarchie. Militair is Amerika's macht ongeëvenaard, maar ook daarmee zal de Verenigde Staten niet bij machte zij de wereldorde naar hun beeld en gelijkenis te kneden. De positie van de Verenigde Staten vandaag in de wereld lijkt in zekere

zin op die van de Europese mogendheden aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog: ogenschijnlijk oppermachtig, maar onderhuids zijn de trends aanwezig van een onmiskenbare (relatieve) achteruitgang. De Verenigde Staten kunnen belangrijke internationale beslissingen nog wel hinderen, maar ze kunnen ze niet meer tegengehouden indien een aantal landen gezamenlijk optreedt. Zij blijven de grootste macht ter wereld en de *primus inter pares* omdat ze het belangrijkste unitaire politiek-economische machtscentrum ter wereld blijven. Maar zij zijn niet langer in staat om op eigen kracht spelregels op te leggen die in het voordeel van de rest van wereld zijn. De Verenigde Staten zijn een grootmacht *by default*, niet op basis van het relatieve overwicht van hun eigen machtsmiddelen op andere, maar door de afwezigheid van alternatieve machtscentra die deze rol kunnen en willen vervullen.

Ooit echter zullen al die problemen die aan vooravond van elf september hoogst dringend werden geacht en intussen als een kankergezwell zijn blijven groeien, in hun volle omvang opnieuw om aandacht schreeuwen: het broeikas-effect, de georganiseerde criminaliteit, de aids-epidemie, de nog steeds grotere wordende kloof tussen de rijksten en de armsten in de wereld, de schreefgroei tussen ontwikkeling en leefmilieu. Om die problemen zonder paspoort in goede banen te leiden, is de samenwerking van alle grote mogendheden vereist. Maar het kan nog een hele poos duren eer de Verenigde Staten voldoende met zichzelf in het reine zijn gekomen om op een constructieve wijze hun deel van de mondiale verantwoordelijkheid opnieuw op te nemen.

In afwachting daarvan moet iemand zich wel aan de tekentafel zetten om een nieuwe architectuur uit te tekenen van een wereldorde gebaseerd op een gemeenschappelijke benadering van de mondiale problemen en beheerd door een op vaste regels gebaseerd multilateraal systeem. Europa, de andere economische supermacht, heeft de mogelijkheid én de verantwoordelijkheid om die tekenstift ter hand te nemen. Als het dat niet doet, zal niemand anders dat in zijn plaats (kunnen) doen.

De wereld heeft behoefte aan een geloofwaardige en autonome Europese Unie die optreedt als een rustige grootmacht om een wereldorde te kunnen bouwen waar de mondialisering een menselijk gelaat heeft, waar regels gelden die voor iedereen dezelfde zijn en waar de belangen van eenieder aan bod komen. Daartoe moet de EU de ambitie hebben om ook op andere domeinen te doen wat haar nu enkel lukt op handelsvlak: respect afdwingen doordat zij uitkomt voor haar mening en daarbij geloofwaardig is omdat zij eensgezind optreedt en bereid is haar verantwoordelijkheid op te nemen.

Dat hoeft allemaal zelfs niet gezien te worden als een tegengewicht voor de Verenigde Staten, zoals sommigen suggereren. Het kan beter voorgesteld worden als het multilaterale alternatief dat vandaag broodnodig is, vooraleer de rest van de wereld zich begint te gedragen zoals Washington. Als Europa zulk een multilateraal alternatief zou incarneren en dat ook nog geloofwaardig kan maken, dan houdt het Amerika meteen ook een spiegel voor – een uitgestoken hand naar de meerderheid in het politieke en diplomatieke establishment aldaar. Een meerderheid die vandaag geterroriseerd wordt door de neoconservatieve zeloten in het Pentagon. Maar deze laatsten zijn geen eeuwig leven beschoren. Wie weet, misschien zal Europa ooit nog geschiedenis schrijven als de messias die Amerika opnieuw verzoende met zijn oorspronkelijke waarden van gelijkheid, vrijheid en edelmoedigheid.

In de komende decennia zal de wereld nog wel enkele onverwachte bokkensprongen maken, eer wij er opnieuw in zullen slagen ze te beheren. Van één enkele zekerheid mogen we echter wel uitgaan: als we ze aan zichzelf overlaten, dan wordt de wereld van morgen opnieuw een jungle waarin enkel de wet van de sterkste geldt.

(In: Rik Vanmolkot (red.), *De Boonkring. Sociaal-cultureel werk in de kering*. Antwerpen, EPO, 2004)